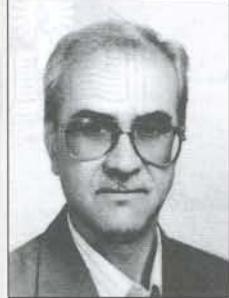

تاریخ ذوالقرنین

ناصر افشارفر

چرا تاریخ ذوالقرنین؟

نام ذوالقرنین که در قرآن آمده است اشاره به شخصی است که تامطلع الشمس یعنی محل طلوع خورشید پیش رفت و در آنجا قوم یأجوج و مأجوج را سرکوب نمود و به دلیل اینکه مردم از این قوم در آینده ضربت نبینند سدی را بنا نمود که عبارت از سنگ و آهن گداخته بود و به سد ذوالقرنین یا یأجوج و مأجوج معروف گشت.

مورخین این شخص را اسکندر دانسته و بسیاری به او لقب اسکندر ذوالقرنین داده؛ اما مولانا ابوالکلام آزاد، کوروش هخامنشی را ذوالقرنین دانسته است. ذوالقرنین به معنای صاحب دو قرن - قرن در عربی به کسر قاف - به معنای شاخ است و چون در حجاجی‌های پاسارگاد کوروش با دوشاخن‌شان داده شده، ذوالقرنین از سوی ابوالکلام آزاد لقب گرفته و با توجه به سلطنت و عمر او صاحب دو قرن (با قاف مفتوح) نامیده شده است.

فضل الله خاوری نیز این لقب را برای ایام سلطنت فتحعلیشاه به کار برده است. از این رو قرن را سی سال عربی واژ ۱۲۱۲ هجری قمری تا ۱۲۴۲ را یک قرن واژ ۱۲۴۲ تا پایان کار روی راقرنسی دیگر خوانده است. با توجه به این نامگذاری و تقسیم بنده، کتاب را به دو جلد و یک خاتمه تقسیم نموده است.

۱. جلد اول که با ذکر نام خداوند و توصیف و بزرگی وی و حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی (ص) و ذکر مناقب علی (ع) و آل او و توصیف اوضاع مملکت ایران به ذکر نسب ایل قاجار پرداخته و از زمان فتحعلی خان قاجار که معاصر شاه طهماسب سوم صفوی و نادر افشار بود، توضیح را بیشتر نموده و پس از ذکر مرگ وی و سپس فرزندش محمد حسن خان و ایام اسارت آقا محمد خان و حسینقلی خان جهان‌سوز در شیراز و مرگ کریم خان و پایان حکومت زندیه و شرح نسبتاً مبسوطی از ایام حکومت آقا محمد خان و چگونگی مرگ وی بهاریه ۱۲۱۲ هـ. ق را آغاز و تا پایان سال ۱۲۴۱ هـ. ق سال

منابع دست اول تحقیق تاریخی در دوره فتحعلیشاه قاجار در مورد اوضاع داخلی کشور سه نسخه مهم است. و به غیر از ارزیابی‌ها و گزارشات سفرا و خفیه نویسان روس و انگلیس و دیگر کشورهای استعماری در این زمان این سه نسخه از منابع با اهمیت تاریخ داخلی کشور ما به شمار می‌رود. مورخینی که این منابع را نگاشته‌اند عبارتنداز:

۱. میرزا محمد رضی تبریزی مولف کتاب زینت التواریخ که از ظهور خلقت آدم تا ده سال سلطنت فتحعلیشاه را به تحریر کشیده و از دنیارفته است.

۲. میرزا محمد صادق شیرازی و قایع نگار که سی و شش سال از وقایع این دوره را در کتاب تاریخ جهان آراء به تحریر کشیده است.

۳. میرزا فضل الله بن عبدالنبی شریفی الحسینی شیرازی متخلص به خاوری که تاریخ ذوالقرنین را با توجه به منبع عهد آقامحمد خان یعنی تاریخ محمدی تالیف محمد تقی ساروی به توصیف خاندان قاجار از آغاز حضور ایل قاجار در فعالیتهای سیاسی کشور تا حکومت آقا محمد خان را مورخ از زمان قتل وی و چگونگی به سلطنت رسیدن جانشینش فتحعلیشاه را بصورت روزنامچه و وقایع سال به سال بیان نموده است. این وقایع از سال ۱۲۱۲ هـ. ق آغاز و به سال ۱۲۵۰ یا بهتر بگوییم نوزدهم جمادی الثاني این سال که شاه در اصفهان از دنیارفت، ختم می‌شود. وقایع ایام سلطنت را نویسنده به صورت بهاریه از ۱۲۱۲ هـ. ق تا ۱۲۴۹ را به استثنای یک سال ۱۲۲۰ هـ. ق که با توجه به سیر متوازی با سالهای شمسی به خاطر کسریازده روز از نوروز عقب افتاده و بدین ترتیب در دردیف بهاریه‌های نگارنده نیز واقع نشده.

علاوه بر توضیح و بیان وقایع روز و سال نویسنده تا سال دوم سلطنت محمد شاه را بیان کرده و قتل میرزا ابوالقاسم خان قائم مقام فراهانی را ذکر نموده است.

محمدشاه را بیان کرده، دارای «خاتمه»‌ای نیز هست.

در این جلد، جنگ دوم ایران و روس، عهدنامه ترکمنچای،
تجدید نظر در عهدنامه مفصل، در گیریهای ایران در هرات و مرگ
عباس میرزا و نایب السلطنه که یک سال قبل از مرگ شاه اتفاق
افتد، چگونگی تشییع جنازه شاه با وحشت از اصفهان به قم، حضور
محمد شاه در تهران و تاجگذاری وی، عزل و قتل میرزا ابوالقاسم
فرهانی صدراعظم محمد شاه و صدراعظمی میرزا آفاسی و ضمیمه
شدن خاتمه کتاب.

خاتمه کتاب که اینجانب در تصحیح آن را جلد سوم خواندم،
دامه جلد دوم است که در آن صفات شاه، زنان و مطربان و خنیاگران
شاه نام و توصیف شده اند. در بخش های دیگر این ضمیمه شرح حال
و تعداد اولاد ذکور و انانث، نوادگان یا نبایر و عموهای و عموزادگان
شاه، نام و معرفت شده اند.

نسخ متعددی از اقدم تا مؤخر در ایران از این کتاب موجود است که عمده ترین آن سه نسخه در کتابخانه ملی، کتابخانه مجلس و ملک و در اختیار چهره ها و شخصیت های قاجار بوده و هست. همین طور د، کتابخانه سی، بطری، گ و لندن، محمد است.

اینجانب در سال ۱۳۷۱ این نسخه را دریافت و با مطابقه با نسخه موجود در ایران و خارج متوجه ارج آن گشته که کاملترین نسخه تسبیت به نسخ موجود است، سپس آن را تنسیخ و تحشیه نموده و در حال حاضر این کتاب کامل و در دست چاپ و نشر است.

با توجه به تصحیح دقیق که سالهای طولانی را برای بندۀ به رmegان داشت که بر روی این کتاب وقت و عمر گذارده‌ام باید یادآور شوم که نسخه موجود در ایران همگی دارای خاتمه نبوده و اشعار ماده تاریخ همگی کامل نیست و با تطبیق نسخه موجود با نسخه دیگر باید گوییم که نسخه موجود اکما نیز هست.

A decorative floral pattern featuring a central rose-like flower surrounded by stylized leaves and smaller flowers, all enclosed within a circular border.

نسخه خطی تاریخ ذوالقرین

به سال وقایع را توضیح داده و نام این جلد را کتاب «نامهٔ خاقان» لقب داده است.

در این کتاب یا بهتر بگوییم جلد اول تاریخ ذوالقرنین چگونگی به تخت نشستن فتحعلیشاه، دفع مدعیان سلطنت و روابط با مخالفین که سالها شاه را سرگرم نموده، جنگهای ایران و روس که زمینه ارتباط با فرانسه و گسترش روابط خارجی را انگلیس فراهم می نماید تا زمینه عهدنامه گلستان با روسیه تزاری و بستن عهدنامه مفصل با انگلیس، قتل گریبایدوف و بسیاری از مسائلی که در این دوره حساس، در جلد اول مطرح می شود.

۲. جلد دوم که از بهاریه ۱۲۴۲ تا پایان عمر شاه رویدادها را بررسی می‌نماید. این جلد به «رساله خاقان» نامگذاری شده و علاوه بر این جند سال پایان سلطنت و یکی دو سالی که از آغاز سلطنت